

Doświadczenia wiktyimizacyjne młodych Polaków – raport z badań

Badania prezentowane w tym artykule są próbą diagnozy złożonego zjawiska wiktyimizacji dzieci w Polsce, rozumianej jako krzywda doświadczana przez jednostkę w wyniku niezgodnych z normami społecznymi zachowań innych ludzi. Głównym celem badań było poznanie doświadczeń dzieci i młodzieży w zakresie różnych form krzywdzenia, przemocy i wykorzystywania seksualnego.

Media, opinia publiczna i instytucje odpowiedzialne za politykę społeczną poświęcają dzieciom–ofiaram przestępstw i krzywdzenia coraz więcej uwagi, jednak wciąż nie dysponujemy systematyczną diagnozą tego problemu. Wiktymologia okresu dziecięcego jest dyscypliną słabo rozwiniętą. Znaczący wkład w dostrzeżenie specyfiki doświadczeń wiktyimizacyjnych w dzieciństwie wniósł David Finkelhor, twórca nowej dyscypliny naukowej, zwanej wiktymologią rozwojową. Dyscyplina ta zajmuje się analizą procesów wiktyimizacji w kolejnych, zmieniających się fazach dzieciństwa i okresu dorastania. Podstawą refleksji teoretycznej dotyczącej tego problemu była konstatacja skali zagrożeń życia, zdrowia i bezpieczeństwa dzieci. Finkelhor ustalił, iż „rozpatrywane jako grupa, dzieci są narażone na większe ryzyko wiktyimizacji niż dorośli. Analiza wyników Krajowego Badania Przystępczości (*National Crime Survey*) oraz Jednolitych Raportów o Przystępczości (*Uniform Crime Reports*) wykazuje, że nastolatki częściej niż osoby dorosłe stają się ofiarami wszystkich przestępstw z wyjątkiem zabójstwa” (Finkelhor 2007).

W Polsce trudno o weryfikację tezy o tak wysokiej skali wiktyimizacji dzieci i młodzieży, gdyż jedyne dostępne rejestrami tego zjawiska są statystyki sądowe i policyjne, a i one w wielu obszarach nie uwzględniają wieku ofiar przestępstw. Jedyne w niektórych przypadkach zestawienia te zawierają informację o liczebności grupy małoletnich pokrzywdzonych, brakuje jednak danych dla poszczególnych grup wiekowych. Należy także pamiętać, że wiek dziecka obniża prawdopodobieństwo ujawnienia doświadczenia wiktyimizacji przez ofiarę i zgłoszenia go organom ścigania. Nawet detalicznie opracowane statystyki przestępczości nie udzieliłyby więc odpowiedzi na pytanie o zakres doświadczeń wiktyimizacyjnych dzieci, szczególnie tych w młodszym wieku.

Nie dysponujemy również wiarygodnymi danymi badawczymi, bowiem wiktyimizacja dzieci dopiero od niedawna wzbudza pewne zainteresowanie w kręgach akademickich, zresztą głównie jako czynnik warunkujący niedostosowanie społeczne nieletnich i predyktor popełnianych przez nich przestępstw.

Na tym tle badania prezentowane w tym artykule są jedną z niewielu prób diagnozy złożonego zjawiska wiktyimizacji dzieci w Polsce, rozumianej jako krzywda doświadczana przez jednostkę w wyniku niezgodnych z normami społecznymi zachowań innych ludzi. Cykl badawczy dotyczący wiktyimizacji dzieci i młodzieży realizowany jest w ramach programu badawczego Fundacji Dzieci Niczyje od 2005 r. Głównym celem badań jest poznanie doświad-

czeń dzieci i młodzieży w zakresie różnych form krzywdzenia, przemocy i wykorzystywania seksualnego. W 2005 r. badania przeprowadzono w szczególnej grupie ryzyka wiktyimizacji — wśród wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych. W latach 2009 i 2010 podobną metodologię zastosowano w badaniach reprezentatywnych prób młodzieży w wieku 15–18 lat. Wyniki tych właśnie badań prezentowane są w poniżej¹.

1. Metodologia badań

W ramach prowadzonych badań poszukiwano odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

1. Czy i jakich form przemocy i wykorzystywania seksualnego doświadczyli badani **w ciągu ostatniego roku?**
2. Czy i jakich form wykorzystywania seksualnego przez osoby dorosłe doświadczyli badani w dzieciństwie, **przed ukończeniem 15. roku życia?**
3. Kto był sprawcą przemocy lub wykorzystywania?
4. W jakim wieku doszło do wykorzystywania seksualnego?
5. Jak badani oceniają możliwość uzyskania pomocy w przypadkach doświadczania przemocy lub wykorzystywania seksualnego?

Inspiracją dla narzędzia badawczego, które zastosowano w badaniach w celu gromadzenia informacji na temat doświadczeń wiktyimizacji młodzieży, był Kwestionariusz Wiktyimizacji Młodzieży — JVQ (*The Juvenile Victimization Questionnaire*) autorstwa Sherry L. Hamby i Davida Finkelhora (Hamby, Finkelhor 2001). Kwestionariusz ten został zaprojektowany w celu zbierania informa-

cji o jak najszerszym zakresie doświadczeń wiktyimizacyjnych młodych ludzi.

Opracowując kwestionariusz polskich badań, wykorzystano koncepcję wiktyimizacji, na której bazował JVQ. Wprowadzono jednak wiele zmian i uzupełnień, dążąc do minimalizacji drażliwości narzędzia badawczego oraz dostosowując kwestionariusz do pytań badawczych. Finalny kwestionariusz został bardzo pozytywnie oceniony przez Davida Finkelhora, który konsultuje i gromadzi wyniki badań inspirowanych JVQ, prowadzonych w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie i w krajach europejskich.

Pytania kwestionariusza zastosowanego w badaniach dotyczyły różnych form wiktyimizacji: wykorzystywania i przemocy zarówno ze strony rówieśników, jak i dorosłych. Aby ułatwić zrozumienie pytania i zaktywizowanie przypominania sobie przez badanych sytuacji wiktyimizacji, każde z pytań było poprzedzone krótką jedno-, dwuzdaniową historijką. Każda historijka opisywała sytuacje, które były egzemplifikacjami diagnozowanych form wiktyimizacji. Pytano o doświadczenia badanych **w ciągu ostatniego roku**. Jedynie w przypadku wy-

¹ Projekt realizowany był przy wsparciu Komisji Europejskiej – Dyrekcji Generalnej ds. Sprawiedliwości, Wolności i Bezpieczeństwa w ramach programu "Prevention of and Fight against Crime".

korzystywania seksualnego pytano dodatkowo o doświadczenia przed ukończeniem przez badanych 15. roku życia.

Zilustrowany poniżej model formułowania pytań kwestionariusza zastosowano, diagnozując 18 wybranych form wiktymizacji.

D. Łukasz został zaatakowany przez mężczyznę, który groził mu nożem.

II. Czy w ciągu ostatniego roku ktoś Ciebie uderzył lub celowo zaatakował przy użyciu jakiegoś niebezpiecznego przedmiotu (kija, pistoletu, noża)?

1. Nie zdarzyło mi się to
2. Zdarzyło mi się to raz
3. Zdarzyło mi się to kilka razy
4. Zdarzyło mi się to wiele razy

W rezultacie adaptacji kwestionariusza JVQ w prowadzonych badaniach podda-

no diagnozie następujące formy wiktymizacji:

A. Przepięstwa konwencjonalne

A1. Kradzież własności osobistej

Czy w ciągu ostatniego roku zdarzyło Ci się, że ktoś ukradł Ci jakąś rzecz, której nigdy nie odzyskałeś/aś? Chodzi tu np. o przedmioty, takie jak: plecak, pieniądze, zegarek, ubranie, rower.

A2. Rozbój

Czy w ciągu ostatniego roku ktoś użył siły, żeby zabrać Ci coś, co miałeś/eś przy sobie albo na sobie?

A3. Wandalizm

Czy w ciągu ostatniego roku ktoś celowo zepsuł albo zniszczył coś, co należało do Ciebie?

A4. Napaść przy użyciu niebezpiecznego przedmiotu

Czy w ciągu ostatniego roku ktoś uderzył Cię lub celowo zaatakował przy użyciu jakiegoś niebezpiecznego przedmiotu (kija, pistoletu, noża)?

B. Przemoc domowa

B1. Przemoc fizyczna, której sprawcami byli opiekunowie

Czy w ciągu ostatniego roku ktoś dorosły (członek, rodziny, opiekun) uderzył Cię, zbił, szarpał albo używał wobec Ciebie innych rodzajów przemocy fizycznej?

B2. Przemoc psychiczna/emocjonalna

Czy zdarzało się, w ciągu ostatniego roku, że czułeś się naprawdę źle, bo dorośli (członkowie rodziny, opiekunowie) wymyślali Ci, mówili o Tobie złe rzeczy?

C. Krzywdzenie przez rówieśników i rodzeństwo

C1. Przemoc fizyczna ze strony rówieśnika

Czy w ciągu ostatniego roku zdarzyło się, że uderzył Cię lub pobił ktoś mniej więcej w Twoim wieku?

C2. Napaść zbiorowa

Czy w ciągu ostatniego roku zdarzyło się, że ostałeś/eś pobita/y, zaczepiona/y lub napadnięta/y przez grupę dzieciaków albo młodzieży?

C3. Przemoc podczas randki

Czy w ciągu ostatniego roku Twoja dziewczyna/chłopak albo ktokolwiek, z kim wybrałeś się na randkę, spoliczkował Cię albo uderzył?

C4. Znęcanie się

Czy w ciągu ostatniego roku zdarzyło się, że jakieś/aś osoby/osoba mniej więcej w Twoim wieku znęcały się nad Tobą?

D. Wykorzystywanie seksualne (ostatni rok)**D1. Dotykane intymnych części ciała**

Czy w ciągu ostatniego roku ktoś, wbrew Twojej woli, dotykał intymnych części Twojego ciała i/lub zmuszał Cię do takiego dotyku?

D2. Gwałt: usiłowany lub dokonany

Czy Ciebie w ciągu ostatniego roku ktoś zmuszał do uprawiania seksu, czyli do stosunku seksualnego w jakiegokolwiek postaci?

D3. Ekshibicjonizm

Czy w ciągu ostatniego roku ktoś zmuszał Cię do oglądania intymnych części jego ciała — przy użyciu siły lub z zaskoczenia?

D4. Słowne molestowanie seksualne

Czy w ciągu ostatniego roku ktoś zranił Twoje uczucia, mówiąc lub pisząc rzeczy związane z seksem, a dotyczące Ciebie albo Twojego ciała?

D5. Werbowanie do celów seksualnych w Internecie

Czy zdarzyło Ci się w ciągu ostatniego roku zawrzeć w Internecie znajomość, w wyniku której próbowano wykorzystać Cię do celów seksualnych?

E. Wykorzystywanie seksualne do 15. roku życia**E1. Dotykane intymnych części ciała**

Czy Tobie zdarzyło się, że, **zanim skończyłaś/eś 15 lat**, ktoś **dorosły** dotykał intymnych części Twojego ciała i/albo zmuszał Cię do dotykania intymnych części swojego ciała?

E2. Współżycie seksualne

Czy Tobie zdarzyło się, że **zanim skończyłaś/eś 15 lat**, ktoś **dorosły** odbył z Tobą stosunek seksualny?

E3. Wykorzystywanie do produkcji pornografii

Czy Tobie zdarzyło się, że **zanim ukończyłaś/eś 15 lat**, ktoś robił Ci zdjęcia albo nagrywał Cię kamerą wideo, kiedy byłaś/eś naga/i?

F. Bycie świadkiem (wiktymizacja pośrednia)**F1. Świadek przemocy domowej**

Czy w ciągu ostatniego roku widziałaś/eś, jak jedno z Twoich rodziców zostało uderzone lub pobite przez drugiego rodzica bądź przez swojego przyjaciela (partnera) lub przyjaciółkę (partnerkę)?

F2. Świadek przemocy rodzica/opiekuna wobec rówieśników/rodzeństwa

Czy w ciągu ostatniego roku byłaś/eś świadkiem tego, że ktoś dorosły (członek rodziny, opiekun) uderzył, zbił, szarpał albo używał innych rodzajów przemocy fizycznej wobec Twojej koleżanki, kolegi lub rodzeństwa?

dziny, opiekun) uderzył, zbił, szarpał albo używał innych rodzajów przemocy fizycznej wobec Twojej koleżanki, kolegi lub rodzeństwa?

F3. Świadek rówieśniczej przemocy fizycznej

Czy w ciągu ostatniego roku byłaś/eś świadkiem tego, że ktoś z Twoich znajomych został uderzony lub pobity przez swojego rówieśnika?

F4. Świadek rówieśniczej przemocy psychicznej

Czy w ciągu ostatniego roku byłeś/eś świadkiem tego, że osoby mniej więcej w Twoim wieku znęcały się nad kimś?

F5. Świadek przemocy seksualnej, gwałtu

Czy kiedykolwiek byłeś/eś świadkiem tego, że ktoś był zmuszany do uprawiania seksu, czyli do stosunku seksualnego w jakiegokolwiek postaci?

Porządek pytań kwestionariusza o poszczególne doświadczenia wiktyimizacji nie był — co oczywiste — przypadkowy. W pierwszej części kwestionariusza pytano o przestępstwa konwencjonalne, ze względu na relatywnie najmniejszą drażliwość tej grupy pytań. Pytania o doświadczenia wykorzystywania seksualnego kończyły blok pytań o doświadczenia wiktyimizacji.

Dane zbierała agencja Gemius Polska w 2009 i 2010 roku poprzez losową emisję ankiet do internautów z grupy wiekowej 15–18 lat na stronach korzystających z bezpłatnej wersji

systemu stat24 lub bezpłatnego audytu site-centric stat.pl/PBI. Strony objęte tym audytem mają zasięg ponad 70% polskich internautów. Każdy potencjalny badany otrzymuje zaproszenie w postaci pop-under, czyli wyświetlane pod oknem przeglądarki. Osoby, które zdecydowały się wziąć udział w badaniu wypełniały dynamiczną ankietę CAWI (*Computer Assisted Web Interviewing*). Każdego roku zebrano po 1 000 do końca wypełnionych ankiet. Aby dane były reprezentatywne dla badanej grupy, odpowiedzi analizowano z wykorzystaniem wagi analitycznej, skonstruowanej na podstawie danych o miejscu zamieszkania i płci internautów w Polsce, pochodzących z badania Omnibus PBS (VIII/IX 2008). Przedstawiana w raporcie liczba respondentów (N), będąca podstawą procentowania, dotyczy danych nieważnych.

W badanych próbach młodych ludzi w wieku 15–18 lat znalazło się 50% dziewcząt i 50% chłopców.

Rozkład wieku respondentów prezentuje tabela 1.

Tabela 1. Wiek respondentów, %, N=1 000

Wiek respondentów	2009	2010
15 lat	19	21
16 lat	20	22
17 lat	26	26
18 lat	35	31

Największa grupa respondentów to uczniowie liceów. Pozostali uczyli się głównie w technikumach i gimnazjach.

Tabela 2. Szkoły, do których uczęszczali respondenci, %, N=1 000

Rodzaj szkoły	2009	2010
gimnazjum	22	23
zasadnicza zawodowa	5	4
technikum	23	21
liceum	47	48
inna szkoła	2	3
nie chodzę do żadnej szkoły	2	1

Jak pokazuje tabela 3, najliczniej reprezentowani byli mieszkańcy wsi i małych miast.

Tabela 3. Miejsce zamieszkania respondentów, %, N=1 000

Miejscowość	2009	2010
wieś	36	43
miasto do 50 tys. mieszkańców	27	25
miasto 50–100 tys. mieszkańców	10	7
miasto 100–200 tys. mieszkańców	6	6
miasto 200–500 tys. mieszkańców	8	7
miasto powyżej 500 tys. mieszkańców	13	12

2. Formy wiktymizacji – doświadczenia własne respondentów w ciągu roku poprzedzającego badanie

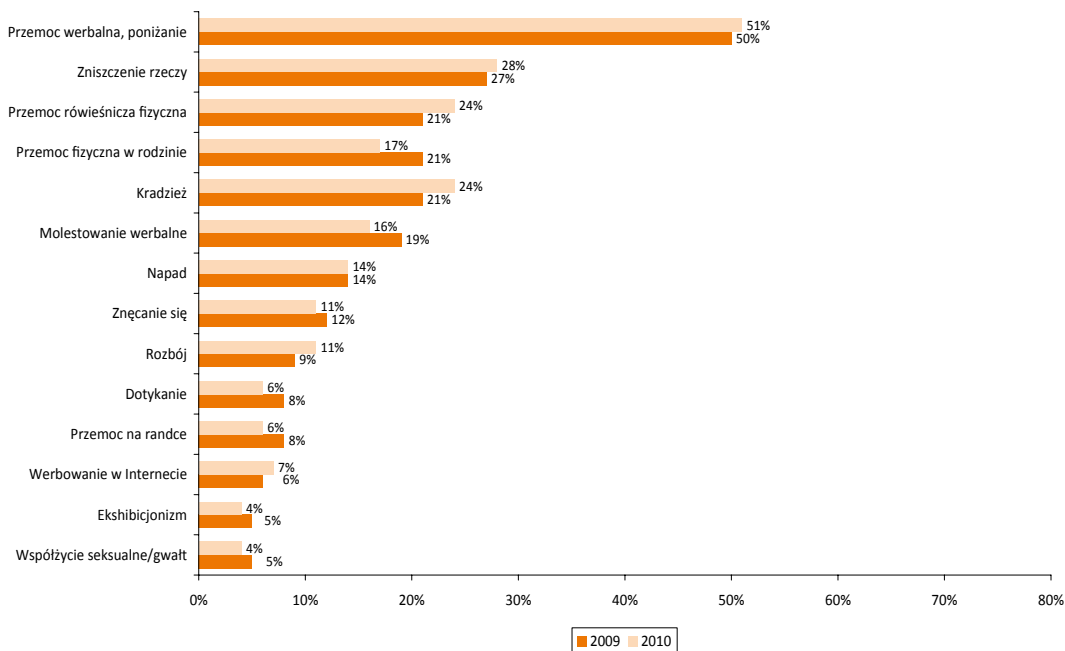
Jak ilustruje to wykres 1, najczęściej doświadczaną formą wiktymizacji była przemoc psychiczna ze strony osób dorosłych — połowa młodych ludzi w ciągu roku przed badaniem doznała przemocy werbalnej, poniżania ze strony rodziców, opiekunów, nauczycieli lub wychowawców. Średnio co piąty respondent (21% w 2009, 17% w 2010) padł w tym okresie ofiarą przemocy fizycznej z ich strony.

Blisko 1/3 badanych doświadczyła umyślnego zniszczenia ich własności, blisko 1/5 kradzieży rzeczy, która do nich należała.

Z 21% w 2009 r. do 24% w 2010 r. wzrósł odsetek badanych, którzy w ciągu roku

przed badaniem padli ofiarą fizycznej przemocy ze strony rówieśników, mniej więcej co dziesiąty doświadczył w tym czasie ze strony rówieśników różnych form znęcania.

Relatywnie najniższe — choć znaczące i niepokojące — wskazania odnosiły się do różnych form wykorzystywania seksualnego: dotykania i obnażania intymnych części ciała, werbowania do celów seksualnych w Internecie, w końcu wymuszonego współżycia seksualnego. Należy pamiętać, iż te deklaracje badanych dotyczyły jedynie zdarzeń, które miały miejsce w ciągu jednego roku poprzedzającego badanie.

Wykres 1. *Formy wiktyimizacji doświadczane przez respondentów w ciągu ostatniego roku, N=1 000*

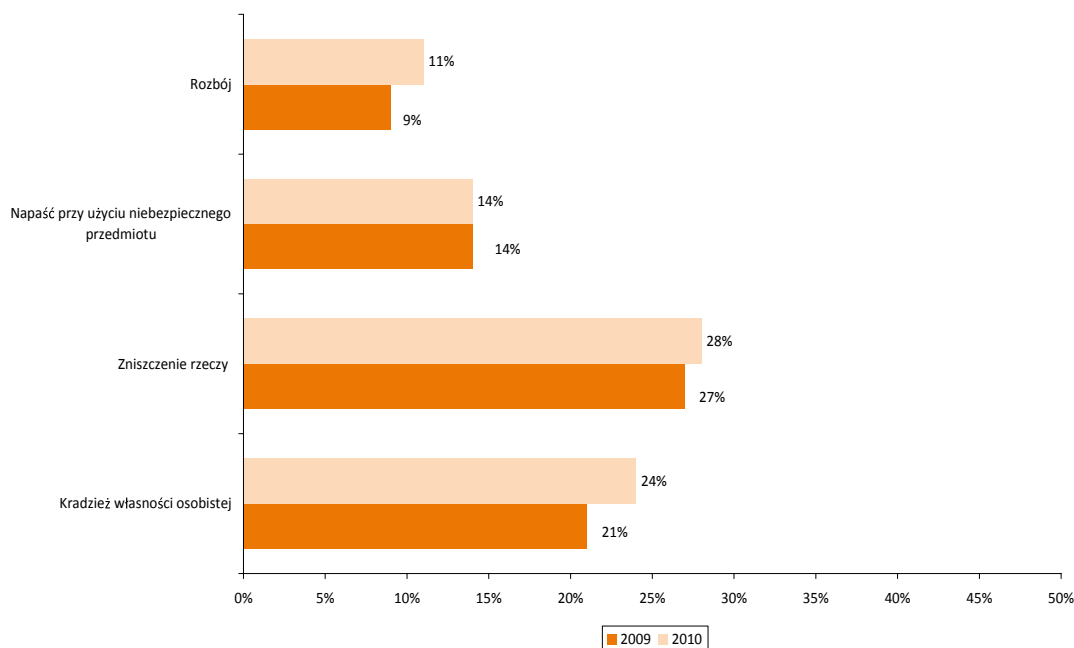
2.1. Przestępstwa konwencjonalne

Porównanie frekwencji różnych doświadczeń wiktyimizacji pokazało, iż wśród tych występujących najczęściej znajdują się kradzieże i akty wandalizmu — niszczenie

własności respondentów. Wielu z badanych wielokrotnie w ciągu roku padało ofiarą takich czynów. Częstotliwość doświadczeń respondentów prezentuje tabela 4.

Tabela 4. *Przestępstwa konwencjonalne — doświadczenia badanych w ciągu ostatniego roku, %, N=1 000, 2009/2010*

Forma wiktyimizacji	Nie zdarzyło mi się	Zdarzyło mi się		
		Raz	Kilka razy	Wiele razy
Kradzież	79 / 76	15 / 16	5 / 7	1 / 1
Rozbój	91 / 88	5 / 6	3 / 4	1 / 1
Zniszczenie rzeczy	72 / 71	15 / 17	10 / 10	2 / 1
Napad	86 / 88	7 / 7	5 / 5	2 / 2

Wykres 2. Przepięstwa konwencjonalne doœwiadczone przez respondentów w ci¹gu ostatniego roku, N=1 000

Sprawcami agresywnych zachowaŃ wobec badanych najczêœciej by³y osoby im znajome. Nieznajomi najczêœciej by³i sprawcami rozbójów i napadów. A¿ jedna pi¹ta respondentów, którzy doœwiadczyli celowego zniszczenia swojej w³asnoœci wskaza³a na spokrewnionych sprawców (tabela 5).

Jak pokazuje tabela 6, raportowane przez badanych zdarzenia najczêœciej mia³y kontekst przemocy rówieœniczej. Znacząco starsi od badanych by³i najczêœciej sprawcy napadów (17%) i rozbój (13%).

Tabela 5. Przepięstwa konwencjonalne — relacja ze sprawc¹, %, 2010

Osoby	Rozbój N=93	Zniszczenie rzeczy N=266	Napad z niebezpiecznym narzêdziem N=106
Nieznajome	30	11	36
Znajome	45	69	52
Z mojej rodziny	11	20	14
Nie jestem w stanie tego okreœliæ/trudno powiedzieæ	17	11	7
Odmawiam odpowiedzi	6	4	0

Wskazania badanych nie sumuj¹ siê do 100% poniewa¿ mo¿na by³o wybraæ wiêcej ni¿ jedn¹ odpowiedz.

Tabela 6. Przepęstwa konwencjonalne — wiek sprawcy, %, 2010

Osoby	Rozbój N=87	Zniszczenie rzeczy N=257	Napad z niebezpiecznym narzędziem N=106
Młodsze od Ciebie	6	16	7
Mniej więcej w Twoim wieku	58	70	61
Starsze nie więcej niż o 10 lat	33	15	31
Starsze o 10 lat lub więcej	13	6	17
Nie jestem w stanie tego określić/trudno powiedzieć	9	8	8
Odmawiam odpowiedzi	0	0	2

Wskazania badanych nie sumują się do 100% ponieważ można było wybrać więcej niż jedną odpowiedź.

2.2. Przemoc ze strony osób dorosłych

Połowa badanych deklaruje, że w ciągu ostatniego roku osoby dorosłe krzyczały na nie, wyzywały i poniżały. Co piąty nastolatek co najmniej raz został uderzony przez dorosłego. Sprawcami przemocy fizycznej i psychicznej wobec badanych najczęściej byli członkowie rodziny. Znacząco często byli to również nauczycie-

le — co czwarty młody człowiek był poniżająco traktowany w szkole, co dziesiąty doświadczył ze strony personelu szkoły przemocy fizycznej.

8% badanych w 2010 r. co najmniej raz w ciągu ostatniego roku było świadkiem przemocy fizycznej pomiędzy dorosłymi członkami swojej rodziny.

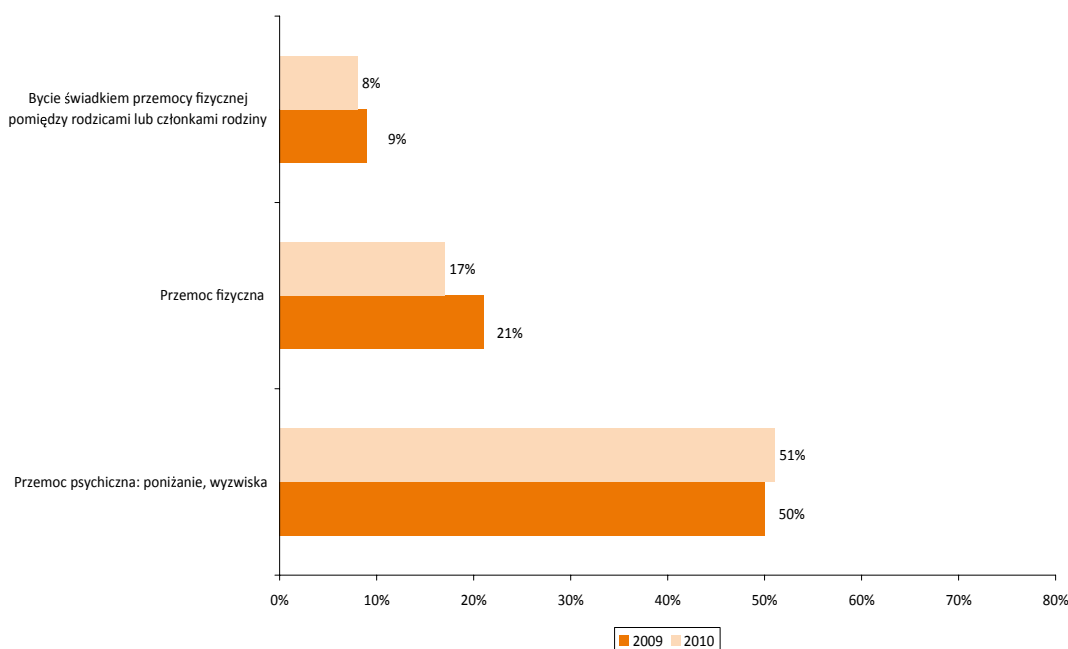
Tabela 7. Przemoc ze strony dorosłych (rodziców, opiekunów, nauczycieli) — doświadczenia badanych w ciągu ostatniego roku, %, N=1 000, 2009/2010

Forma wiktyimizacji	Nie zdarzyło mi się	Zdarzyło mi się		
		Raz	Kilka razy	Wiele razy
Przemoc fizyczna	79/81	10/6	7/8	4/3
Przemoc psychiczna: poniżanie, wyzwiska	48/48	13/15	24/22	13/14
Bycie świadkiem przemocy fizycznej pomiędzy rodzicami lub członkami rodziny	90/90	3/5	4/2	2/1

Tabela 8. Przemoc ze strony dorosłych — relacja ze sprawcą, %

Osoby	Przemoc fizyczna N=183	Przemoc psychiczna N=542
Członkowie rodziny	68	62
Nauczyciele	11	25
Inne osoby	8	13
Nie jestem w stanie tego określić/trudno powiedzieć	7	15
Odmawiam odpowiedzi	14	7

Wskazania badanych nie sumują się do 100% ponieważ można było wybrać więcej niż jedną odpowiedź.

Wykres 3. Przemoc ze strony dorosłych — doświadczenia przez respondentów w ciągu ostatniego roku, N=1 000, %

2.3. Przemoc rówieśnicza

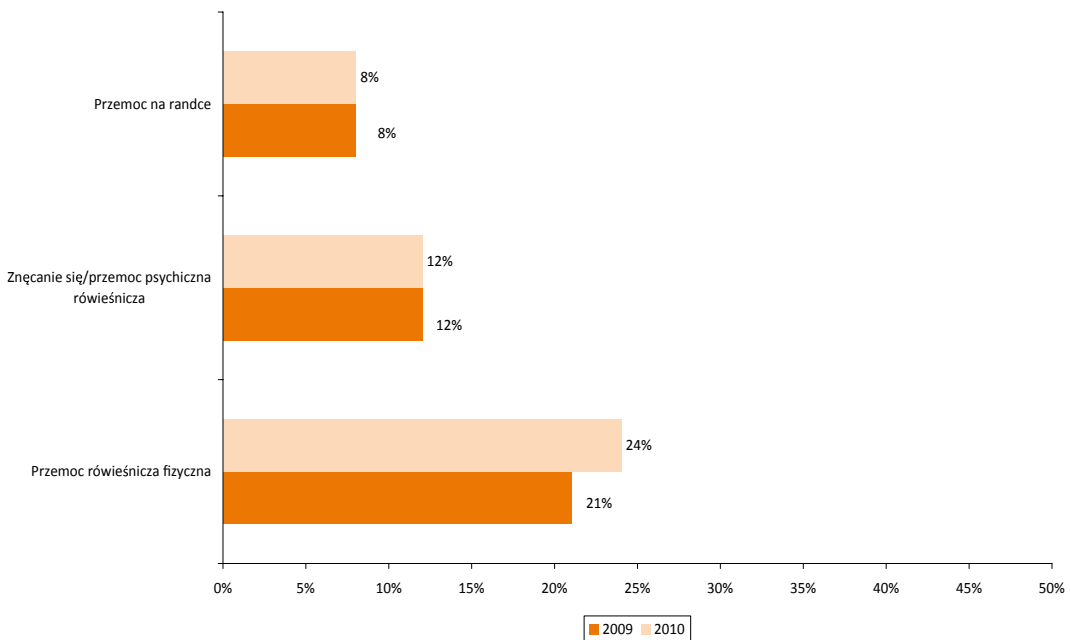
W kategorii „Przemoc rówieśnicza” znalazły się jakościowo różne formy wiktyimizacji. Wspólnym kryterium był wiek sprawców. I tak w kategorii tej znalazła się fizyczna i psychiczna przemoc (znęca-

nie) ze strony znajomych lub nieznanymi rówieśników oraz przemoc na randce — sprawcą najczęściej jest tu znajomy rówieśnik, działający w ramach szczególnej relacji z ofiarą.

Tabela 9. Przemoc rówieśnicza — doświadczenia badanych w ciągu ostatniego roku, %, N=1 000, 2009/2010

Forma wiktymizacji	Nie zdarzyło mi się	Zdarzyło mi się		
		Raz	Kilka razy	Wiele razy
Przemoc rówieśnicza fizyczna	79 / 75	11 / 12	8 / 8	2 / 4
Przemoc na randce	91 / 93	5 / 3	2 / 2	1 / 1
Znęcanie się/przemoc psychiczna rówieśnicza	88 / 87	5 / 5	5 / 4	2 / 3

Wykres 4. Przemoc rówieśnicza — doświadczenia przez respondentów w ciągu ostatniego roku, N=1 000, %

Według deklaracji badanych najczęstszym doświadczeniem z tej kategorii jest przemoc fizyczna. Wyniki pytania o sprawców tej przemocy pokazują, że najczęściej są to szkolni koledzy (67% wskazań).

Tabela 10. Sprawcy przemocy rówieśniczej, %, 2010

Osoby	Przemoc fizyczna N=208	Znęcanie N=114
Ktoś nieznamy	19	17
Kolega/koleżanka ze szkoły	67	76
Brat lub siostra	12	8
Ktoś inny (kto?)	6	3
Nie jestem w stanie tego określić/trudno powiedzieć	6	7
Odmawiam odpowiedzi	5	6

Znacząco mniej niż w przypadku pytania o przemoc fizyczną, bo 12% respondentów deklaruje, że doświadczyli w ostatnim roku przemocy psychicznej ze strony rówieśników, z czego ponad połowa wielokrotnie. Ponieważ samo pojęcie „przemocy fizycznej” jest bardzo pojemne i nieostre zdecydowaliśmy się na zawężenie go do „znęcania się”, to zaś opisane zostało jako „zmuszanie do wykonywania poleceń,

częste popychanie, szarpanie za włosy lub ubranie”. Jak widać traktowanie takie jest syndromem krzywdzących zachowań rówieśników, ma również elementy przemocy fizycznej.

Złego traktowania doświadczali badani głównie ze strony kolegów ze szkoły (76%).

Przemocy ze strony partnera na randce doświadczyło w 2010 r. 6% badanych, 3% więcej niż raz.

2.4. Wykorzystywanie seksualne

Kategoria doświadczeń określanych tu jako „wykorzystywanie seksualne” analizowana była w dwóch aspektach — jako doświadcze-

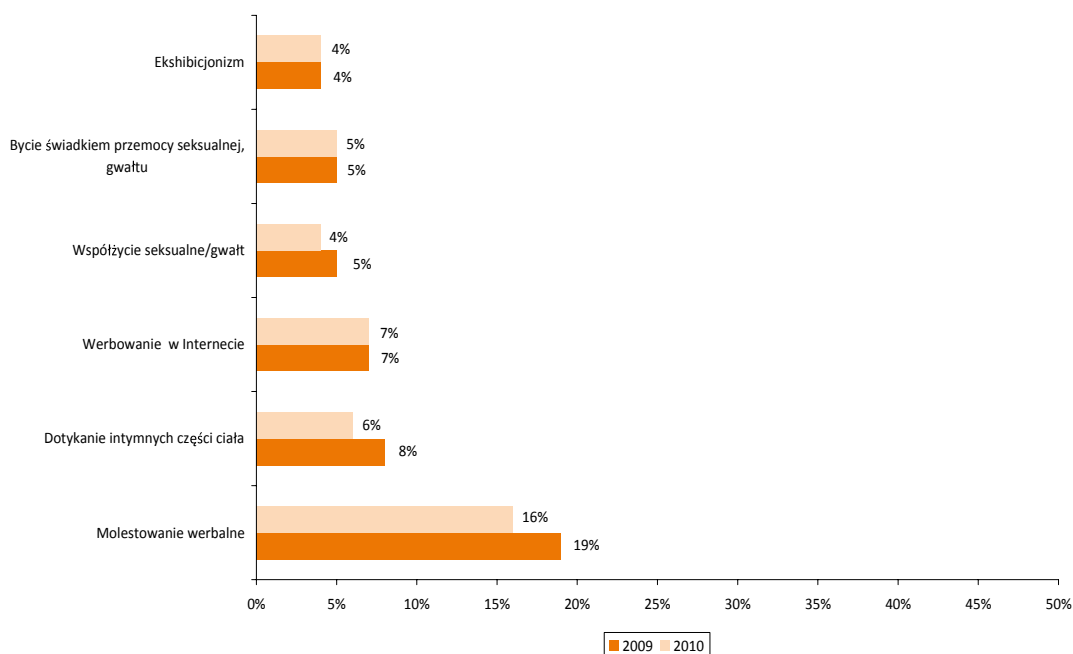
nia badanych w ciągu ostatniego roku oraz zdarzenia, jakie miały miejsce w dzieciństwie, zanim skończyli 15. rok życia.

2.4.1. Doświadczenia wykorzystywania seksualnego w ciągu ostatniego roku

Tabela 11. Wykorzystywanie seksualne — doświadczenia własne respondentów w ciągu ostatniego roku, %, N=1 000, 2009/2010

Forma wiktyimizacji	Nie zdarzyło mi się	Zdarzyło mi się		
		Raz	Kilka razy	Wiele razy
Molestowanie werbalne	81/83	9/8	7/6	3/2
Dotykanie intymnych części ciała	92/93	5/4	2/1	1/1
Ekshibicjonizm	94/95	3/2	1/1	1/1
Werbowanie w Internecie	92/93	4/4	2/2	1/1
Współżycie seksualne/gwałt	94/95	3/3	2/1	1/0
Bycie świadkiem przemocy seksualnej, gwałtu	94/94	4/3	1/1	0/1

Wykres 5. Wykorzystywanie seksualne — doświadczenia przez respondentów w ciągu ostatniego roku, N=1 000

Najczęstszą formą wykorzystywania seksualnego doświadczonego przez badanych w ostatnim roku było **molestowanie werbalne** definiowane jako zranienie uczuć mówieniem lub pisaniem rzeczy związanych z seksem, dotyczących respondenta/ki (jego/jej zachowań, ciała). Propozycje o charakterze seksualnym czy też wulgarne komentowa-

nie wyglądu w 2010 r. było doświadczeniem 16% badanych, połowy z nich wielokrotnie. Znacząco częściej doświadczały molestowania werbalnego dziewczęta. Raniące uwagi badani najczęściej słyszeli od znajomych lub członków rodziny. Na ogół byli to rówieśnicy respondentów, chociaż 43% wskazało na osoby od nich starsze (12% o 10 lat lub więcej).

Tabela 11. Wykorzystywanie seksualne w ciągu ostatniego roku — relacje ze sprawcą, %, 2010

Osoby	Ekshibicjonizm N=50	Dotykание N=71	Molestowanie werbalne N=189	Gwałt N=51
Niezajome	22	12	28	16
Znajome	69	82	67	73
Z mojej rodziny	7	10	31	5
Nie jestem w stanie tego określić/ trudno powiedzieć	1	0	4	4
Odmawiam odpowiedzi	3	2	4	8

Wskazania badanych nie sumują się do 100% ponieważ można było wybrać więcej niż jedną odpowiedź.

Tabela 12. Wykorzystywanie seksualne w ciągu ostatniego roku — wiek sprawcy, %, 2010

Osoby	Ekshibicjonizm N=47	Dotykanie N=69	Molestowanie werbalne N=180	Gwałt N=48
Młodsze od Ciebie	9	13	5	7
Mniej więcej w Twoim wieku	37	45	57	42
Starsze nie więcej niż o 10 lat	36	36	36	46
Starsze o 10 lat lub więcej	19	11	12	8
Nie jestem w stanie tego określić/ trudno powiedzieć	0	1	9	2
Odmawiam odpowiedzi	2	0	0	0

Wskazania badanych nie sumują się do 100% ponieważ można było wybrać więcej niż jedną odpowiedź.

W ciągu roku poprzedzającego badanie 6% respondentów w 2010 r. było, wbrew ich woli, dotykanych w intymne części ciała i/lub zmuszanych takiego dotykania kogoś. Do seksualnego dotyku zmuszani byli najczęściej przez znane im osoby, zdarzało się jednak, że byli to nieznajomi lub członkowie rodziny. Połowa sprawców tej formy wykorzystywania to osoby starsze od respondenta.

Do oglądania czyichś intymnych części ciała było zmuszanych 4% badanych. W przypadku zachowań ekshibicjonistycznych częściej niż w innych diagnozowanych sytuacjach sprawcami byli nieznajomi (22%), starsi od badanych (55%).

4% badanych w ciągu ostatniego roku ktoś zmuszał do uprawiania seksu, czyli do stosunku seksualnego w jakiegokolwiek postaci. 5% było świadkami gwałtu innej osoby, znacząco częściej byli to chłopcy.

Sprawcami wymuszonego współżycia seksualnego najczęściej byli znajomi (73%), rówieśnicy respondentów lub osoby starsze od nich nie więcej niż 10 lat. 16% osób, które doświadczyły wymuszonego współżycia seksualnego deklarowało, że zostali zgwałceni przez osobę, której nie znali.

7% badanych w ciągu roku przed badaniem zawarło w Internecie znajomość, w wyniku której próbowano wykorzystać ich do celów seksualnych.

2.4.2. Doświadczenia wykorzystywania seksualnego do 15. roku życia

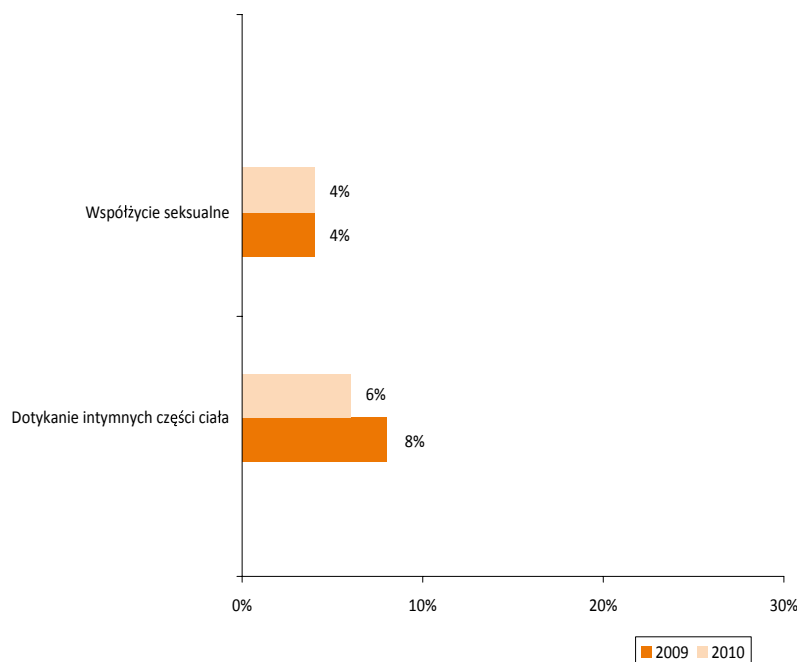
Innym aspektem wykorzystywania seksualnego młodych ludzi (niż doświadczenia ostatniego roku) są kontakty o charakterze seksualnym, w których uczestniczyli oni przed ukończeniem 15. roku życia. Ba-

dani pytani byli o doświadczenia dotykania intymnych części ciała i współżycie seksualne z osobami dorosłymi — zachowania takie są penalizowane przez polskie prawo karne.

Tabela 13. Wykorzystywanie seksualne — doświadczenia własne respondentów do 15. roku życia, %, N=1 000, 2009/2010

Doświadczenia do 15. roku życia	Nie zdarzyło mi się	Zdarzyło mi się		
		Raz	Kilka razy	Wiele razy
Dotykanie intymnych części ciała	92/94	5/3	2/2	1/1
Współżycie seksualne	96/95	2/1	1/1	1/2

Wykres 6. Wykorzystywanie seksualne — doświadczenia własne respondentów do 15. roku życia, %, N=1 000

Znacząco częściej doświadczenia złego dotyku w dzieciństwie miały dziewczynki (10%) niż chłopcy. Sprawcami takich doświadczeń były przede wszystkim osoby znajome (51%). Największa część badanych, którzy mieli doświadczenia złego dotyku przed 15. rokiem życia doświadczyła tego w wieku 13–15 lat (56%).

4% badanych deklaroowało, że przed ukończeniem 15 lat współżyli seksualnie z osobą dorosłą. Najczęściej były to osoby im znane (55% wszystkich, którzy mieli takie doświadczenie), zdarzało się, że członkowie rodziny (13%). Do współżycia dochodziło głównie, gdy badani byli w wieku 13–15 lat (74%), ale aż 14% deklaroowało, iż było to wcześniej.

Tabela 13. Wykorzystywanie seksualne do 15. roku życia — realacje ze sprawcą, %, 2010

Osoby	Dotykanie N=61	Współzycie seksualne N=36
Nieznajome	18	24
Znajome	51	55
Z mojej rodziny	16	6
Nie jestem w stanie tego określić/trudno powiedzieć	10	7
Odmawiam odpowiedzi	11	5

Wskazania badanych nie sumują się do 100% ponieważ można było wybrać więcej niż jedną odpowiedź.

Tabela 14. Wykorzystywanie seksualne do 15. roku życia — wiek dziecka, %, 2010

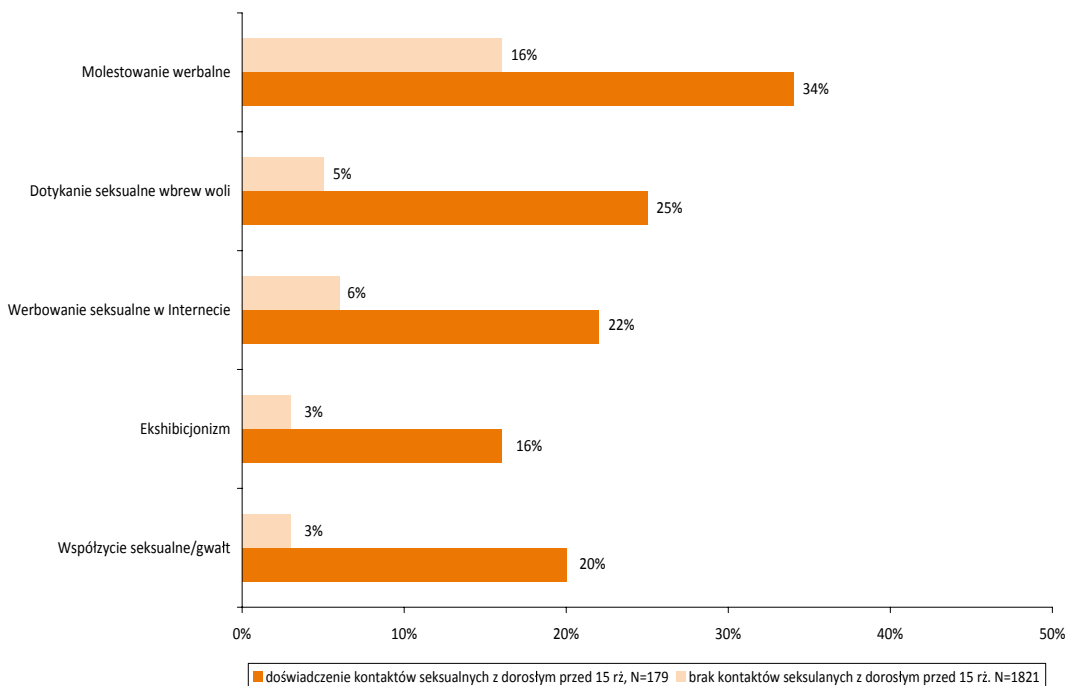
Osoby	Dotykanie N=56	Współzycie seksualne N=34
Mniej niż 7 lat	15	9
7–13 lat	26	5
Więcej niż 13, a mniej niż 15 lat	59	74
Nie jestem w stanie tego określić/trudno powiedzieć	6	8
Odmawiam odpowiedzi	4	4

Wskazania badanych nie sumują się do 100% ponieważ można było wybrać więcej niż jedną odpowiedź.

Doświadczenia kontaktów seksualnych przed 15. rokiem życia z osobą dorosłą ma wyraźny związek z doświadczeniami wiktymizacji respondentów w ostatnim roku. Respondenci, którzy deklarują, że przed 15. rokiem

życia mieli takie kontakty (dotyk lub współzycie) kilkakrotnie częściej niż ci, którzy takich kontaktów nie mieli, byli w ostatnim roku atakowani seksualnie w różnych formach diagnozowanych w badaniu (wykres 6).

Wykres 7. Wykorzystywanie seksualne — doświadczenia w ostatnim roku respondentów, którzy mieli lub nie mieli kontaktów seksualnych z dorosłym do 15. roku życia (Dane dotyczą sumarycznych doświadczeń respondentów dwóch fali badania, 2009 i 2010, N=2 000).

2.5. Multiwiktymizacja

Pewną miarą nasilenia wiktymizacji może być liczba form doświadczeń wiktymizacyjnych w określonym okresie czasu. W grupie badanych w 2010 r. jedynie 17% nie doznało w ciągu ostatniego

roku żadnej sytuacji spośród 14 rodzajów wiktymizacji, o które byli pytani. Połowa badanych doświadczyła od 1 do 3 rodzajów wiktymizacji, a 33% 4 i więcej (tabela 15).

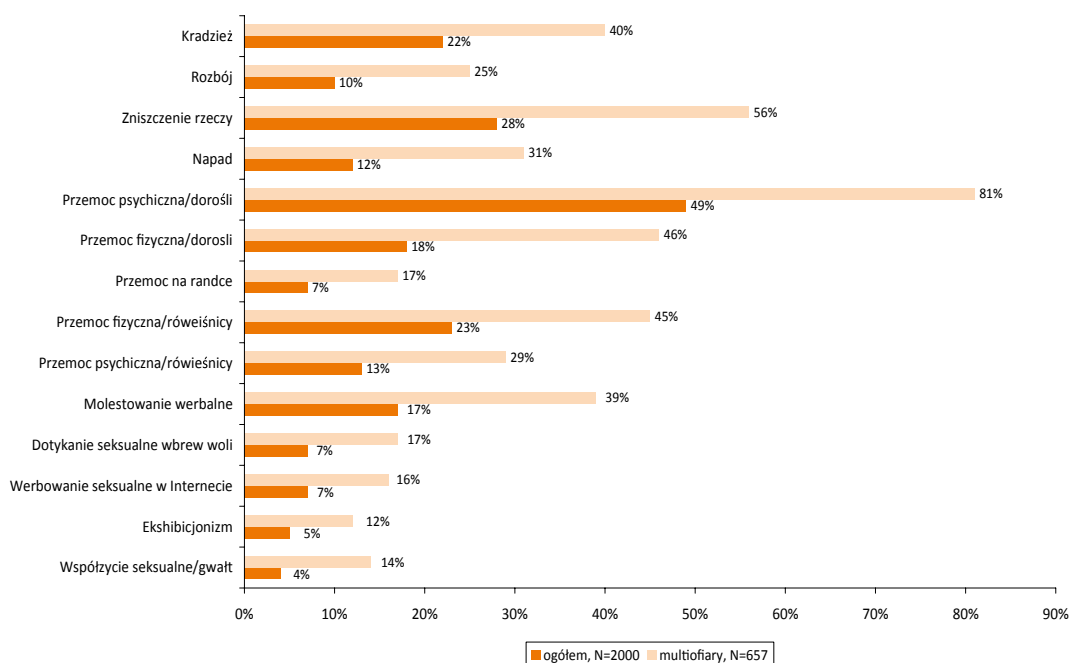
Tabela 15. Liczba form wiktymizacji w ciągu ostatniego roku, N=1 000, 2009, 2010

Doświadczenia przemocy	N=2000	2009	2010
		N=1000	N=1000
osoby, które doświadczyły 1–3 form przemocy	49%	49%	50%
osoby, które doświadczyły 4 lub więcej form przemocy	32%	32%	33%
osoby, które nie doświadczyły przemocy	18%	19%	17%

Analiza doświadczeń wiktyimizacyjnych wyłonionej w ten sposób grupy „multiofiar” — osób, które deklarowały doświadczenia 4 lub więcej form wiktyimizacji — pokazuje, że frekwencja doświadczeń każdego z diagnozowanych doświadczeń wiktyimizacyjnych jest w tej grupie znacząco wyższa niż w całej populacji (wykres 7). Raportowane doświadczenia przemocy i wykorzystywania dotyczą więc szczególnie intensywnie pewnej grupy

respondentów — częściej młodszych (multiofiary to 42% badanych 15-latków, a „jedynie” 28% 18-latków), uczniów gimnazjów (multiofiary to 43% gimnazjalistów, a „jedynie” 27% licealistów). Podatność na wiktyimizację jest więc związana z etapem życia młodych ludzi, ale z pewnością determinują ją również inne zmienne (styl życia, cechy rodziny, szkoły, cechy osobiste), które nie były poddawane pomiarowi w relacjonowanym badaniu.

Wykres 8. *Formy wiktyimizacji doświadczane przez respondentów w ciągu ostatniego roku — w badanej próbie i w grupie „multiofiar” (Dane dotyczą sumarycznych doświadczeń respondentów dwóch fali badania, 2009 i 2010, N=2 000).*

5. Możliwości uzyskania przez dzieci pomocy w sytuacjach przemocy i wykorzystywania

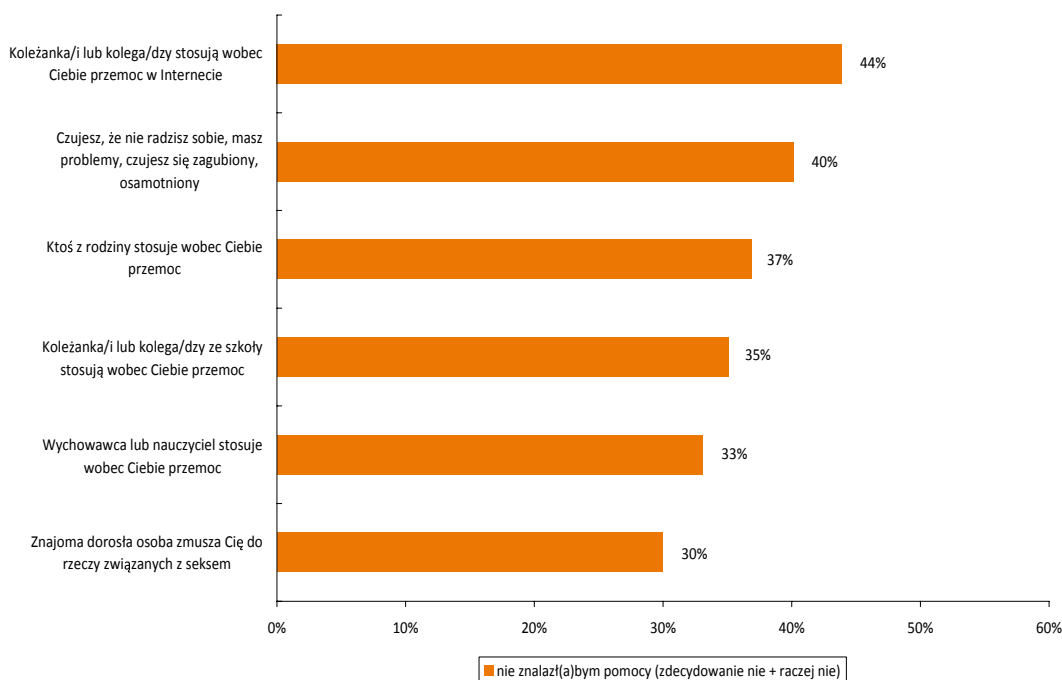
Dzieci proszone były o ocenę możliwości uzyskania pomocy i wsparcia w wybranych sytuacjach opisanych w kwestionariuszu. Ze względu na hipotetyczny charakter prezentowanych sytuacji, zrozumiały jest wysoki odsetek odpowiedzi „trudno powiedzieć” w tym bloku pytań. W niemal każdej opisanej sytuacji kilkanaście procent badanych udzielało takiej odpowiedzi.

Uczestnicy badania zaznaczali swoje opinie na temat możliwości uzyskania pomocy w różnych sytuacjach na skali od 1 (zdecydowanie tak) do 4 (zdecydowanie nie). Wartości średnich obliczono na podstawie odpowiedzi ważnych, czyli z pominięciem osób zaznaczających odpowiedź „trudno powiedzieć”. Im wyższa więc wartość średniej, tym bardziej pesymistyczna ocena możliwości uzyskania pomocy w każdym prezentowanym przypadku.

Tabela 16. *Możliwości uzyskania pomocy w trudnych sytuacjach w ocenie wychowanków, %, N=1 000*

Osoby	Koleżanka i/lub kolega/dzicy ze szkoły stosują wobec Ciebie przemoc.	Koleżanka i/lub kolega/dzicy stosują wobec Ciebie przemoc w Internecie.	Wychowawca lub nauczyciel stosuje wobec Ciebie przemoc.	Ktoś z rodziny stosuje wobec Ciebie przemoc.	Znajoma dorosła osoba zmusza Cię do rzeczy związanych z seksem.	Czujesz, że nie radzisz sobie, masz problemy, czujesz się zagubiona/y, osamotniona/y.
Na pewno znalazł(a)bym pomoc	37	27	45	28	40	25
Raczej znalazł(a)bym pomoc	20	18	16	20	16	24
Raczej nie znalazł(a)bym pomocy	11	17	7	15	7	20
Na pewno nie znalazł(a)bym pomocy	25	29	27	27	28	23
Trudno powiedzieć	6	10	5	10	9	9
średnia	2,26	2,54	2,18	2,45	2,26	2,45

Wykres 9. Respondenci, którzy uważają, że nie znaleźliby pomocy w trudnych sytuacjach życiowych, N=1 000, %, 2010

Blisko połowa (48%) respondentów sądzi, że nie znaleźliby pomocy, gdyby padli ofiarą cyberprzemocy ze strony swoich rówieśników. Co trzeci (36%) z nich sądzi, że mógłby liczyć na pomoc w sytuacji przemocy rówieśniczej w szkole.

42% młodych ludzi nie ma nadziei, że ktoś pomógłby im, gdyby doświadczali **przemocy w rodzinie**, a 34% uznaje, że nikt by im nie pomógł, gdyby **nauczyciel** stosował wobec nich przemoc. Obawa, że zostanie się osamotnionym w sytuacji, gdy najbliższe osoby, powołane do opieki i wsparcia staną się agresorami i sprawcami krzywdy wydaje się zrozumiała i zasadna.

44% młodych ludzi czuje, że zostaliby sami w sytuacji **problemów emocjonalnych** — bezradności, osamotnienia.

Ponad jedna trzecia badanych myśli, że nie znaleźli by pomocy w sytuacji **wymuszenia na nich kontaktów seksualnych** przez znajomą osobę dorosłą.

Pesymizm wobec możliwości znalezienia pomocy w trudnych sytuacjach życiowych częściej wyrażają chłopcy niż dziewczęta. Najczęściej znalezienie pomocy jako trudne lub niemożliwe uznają uczniowie techników, najrzadziej ci, którzy nie chodzą do żadnej szkoły.

Jak pokazują dane z tabeli 17, przekonanie o niedostępności pomocy wiąże się doświadczeniami wiktyimizacji. Największymi pesymistami są ci badani, którzy mieli 4 lub więcej form negatywnych doświadczeń.

Tabela 17. Ocena możliwości uzyskania pomocy a liczba form wiktymizacji, 2010, średnie

Sytuacje	osoby, które nie doświadczyły przemocy, N=191	osoby, które doświadczyły 1–3 form przemocy, N=488	osoby, które doświadczyły 4 lub więcej form przemocy, N=321
Koleżanka/i lub kolega/dzy ze szkoły stosują wobec Ciebie przemoc.	2,17	2,15	2,43
Koleżanka/i lub kolega/dzy ze szkoły stosują wobec Ciebie przemoc w Internecie.	2,42	2,46	2,64
Wychowawca lub nauczyciel stosuje wobec Ciebie przemoc.	2,13	2,05	2,32
Ktoś z rodziny stosuje wobec Ciebie przemoc.	2,29	2,36	2,52
Znajoma dorosła osoba zmusza Cię do rzeczy związanych z seksem.	2,11	2,11	2,36
Czujesz, że nie radzisz sobie, masz problemy, czujesz się zagubiona/ny, osamotniona/ny.	2,32	2,36	2,52

Podsumowanie

1. Połowa badanych deklaruje, że w ciągu ostatniego roku doświadczyły **przemocy psychicznej** (wyzwisk, poniżenia) **ze strony osób dorosłych**. 21% młodych ludzi co najmniej raz została **uderzona** przez dorosłego. Sprawcami przemocy fizycznej i psychicznej wobec badanych najczęściej byli członkowie rodziny. Znacząco często byli to również nauczyciele — co piąty młody człowiek był poniżająco traktowany w szkole, co dziesiąty doświadczył ze strony personelu szkoły przemocy fizycznej.
2. Młodzi ludzie doświadczają również **naruszenia prawa własności**, często przy użyciu przemocy — 27% z nich umyślnie zniszczono w ciągu ostatniego roku ich własność, 21% doświadczyło kradzieży, a 9% z nich odebrano ich własność siłą lub grożąc użyciem siły. 14% badanych napadnięto z użyciem niebezpiecznego narzędzia.
3. **Przemocy fizycznej ze strony rówieśników** doznało co najmniej raz w czasie ostatniego roku 21% badanych, 10% kilka- lub wielokrotnie. Sprawcami najczęściej byli szkolni koledzy (63%). Psychicznego **znęcania się** doświadczało w tym czasie 12% młodych ludzi, również głównie ze strony kolegów ze szkoły (73%).
4. Propozycje o charakterze seksualnym czy też wulgarne komentowanie wyglądu usłyszało w czasie roku poprzedzającego badanie 19% respondentów, 10% wielokrotnie. Znacząco częściej doświadczały **molestowania werbalnego** dziewczęta. Raniące uwagi badani najczęściej słyszeli od znajomych lub członków rodziny.
5. W ciągu roku poprzedzającego badanie 8% respondentów było, wbrew ich woli, **dotykanych w intymne części ciała**. Do seksualnego dotyku zmuszani byli najczęściej przez znane im osoby (66% przypadków złego dotyku), zdarzało się jednak, że byli to nieznajomi (8%) lub członkowie rodziny (6%).
6. 5% badanych było zmuszanych do oglądania czyichś intymnych części ciała.

- W przypadku **zachowań ekshibicyjnych** częściej niż w innych diagnozowanych sytuacjach sprawcami byli nieznajomi (30%), starsi od badanych (50%).
7. 5% badanych w ciągu ostatniego roku ktoś zmuszał do uprawiania seksu, czyli do stosunku seksualnego w jakiegokolwiek postaci. Również 5% było świadkami **gwałtu** innej osoby, znacząco częściej byli to chłopcy. Sprawcami wymuszonego współżycia seksualnego najczęściej byli znajomi (57% przypadków gwałtu), rówieśnicy (38%).
 8. 7% badanych w ciągu ostatniego roku zawarło w **Internecie** znajomość, w wyniku której próbowano wykorzystać ich do celów seksualnych
 9. 8% badanych to ofiary **złego dotyku w dzieciństwie, do 15. roku życia**. Znacząco częściej doświadczenia takie miały dziewczynki (10%) niż chłopcy. Sprawcami takich doświadczeń były przede wszystkim osoby znajome (35%) i członkowie rodziny (27%). 12% badanych doświadczyło złego dotyku w dzieciństwie ze strony nieznajomych. Co trzeci badany, który znalazł się takiej sytuacji, doświadczył dotykania intymnych części ciała w celach seksualnych przed ukończeniem 7 lat.
 10. 4% badanych deklaroowało, że **przed ukończeniem 15 lat współżyli seksualnie z osobą dorosłą**. Najczęściej były to osoby im znane (50% wszystkich, którzy mieli takie doświadczenie), zdarzało się, że członkowie rodziny (13%). Do współżycia dochodziło głównie, gdy badani byli w wieku 13–15 lat (52%), ale aż 23% deklaroowało, iż było to wcześniej.
 11. Znaczna część badanych pesymistycznie ocenia **możliwość otrzymania pomocy** w przypadkach wiktyimizacji i innych trudnych sytuacjach życiowych. Blisko połowa (48%) respondentów sądzi, że nie znaleźliby pomocy, gdyby padli ofiarą cyberprzemocy ze strony swoich rówieśników. Co trzeci (36%) z nich sądzi, że mógłby liczyć na pomoc w sytuacji przemocy rówieśniczej w szkole. 42% młodych ludzi nie ma nadziei, że ktoś pomógłby im, gdyby doświadczali przemocy w rodzinie, a 34% uznaje, że nikt by im nie pomógł, gdyby nauczyciel stosował wobec nich przemoc. 44% młodych ludzi czuje, że zostaliby sami w sytuacji problemów emocjonalnych — bezradności, osamotnienia. Ponad jedna trzecia badanych myśli, że nie znaleźliby pomocy w sytuacji wymuszania na nich kontaktów seksualnych przez znajomą osobę dorosłą.

Research initiatives discussed in the article attempt to diagnose the complexity of child victimization in Poland, defined as harm to an individual resulting from the behaviors of others that are contrary to social norms. Studies were aimed at exploring the experiences of children and adolescents in the area of various forms of abuse, violence and sexual abuse.

O AUTORZE

MONIKA SAJKOWSKA — doktor socjologii, dyrektor Fundacji Dzieci Niczyje. W latach 1991–2008 była adiunktem w Instytucie Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego. Autorka publikacji naukowych i popularnonaukowych dotyczących problemu krzywdzenia dzieci. Redaktor naczelny kwartalnika „Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka”, wydawanego przez Fundację Dzieci Niczyje.